

Konrad Glombik

"Operation am lebenden Objekt. Roms Liturgiereformen von Trient bis zum Vaticanum II", Stefan Heid, Berlin – Brandenburg 2014 : [recenzja]

Liturgia Sacra. Liturgia - Musica - Ars 20/1(43), 232-237

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

- 10) Chór mieszany z parafii NMP Wspomożenia Wiernych w Gomunicach, dyr. Maksymilian Kirmel;
- 11) Chór męski z parafii NMP Wspomożenia Wiernych w Gomunicach, dyr. Maksymilian Kirmel;
- 12) Schola liturgiczna *Domine Jesu* z Wręczy Wielkiej, dyr. ks. Mateusz Ociepka;
- 13) Schola liturgiczna *Hosanna* z parafii św. Anny w Końskich, dyr. Andrzej Kos;
- 14) Schola Cantorum *Misericordis Christi* z Białej Podlaskiej, dyr. Piotr Karwowski;
- 15) Zespół chórny działający przy Centrum Kultury Gminy Markowa, dyr. Zdzisław Magoń, Wiesław Wilgusz, Jan Kilian;
- 16) Zabrzeński Chór Chłopięcy *Pueri Cantores Silesienses*, dyr. ks. Piotr Klemens;
- 17) Chór mieszany *Regina Apostolorum* z parafii pw. NMP Królowej Apostołów w Rybniku, dyr. Ziglinda Lampert-Raszyńska;
- 18) Chór z parafii pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Garbatce-Letnisko (woj. mazowieckie);
- 19) Chór z parafii św. Doroty i św. Jana Chrzciciela w Łodzi, dyr. Anna Gajda;
- 20) Schola i chór z parafii pw. Matki Bożej Szkaplerznej w Chrzęszczycach k. Opoli, dyr. Katarzyna Długosz;
- 21) Chór *Spotkanie* ze Starych Budkowic, dyr. Bernadeta Malik;
- 22) Schola *Cantus Mirabilis* ze Starych Budkowic, dyr. Bernadeta Malik;
- 23) Chór *Cantabile* z Dobrzecza Wielkiego, dyr. Hubert Prochota;
- 24) Schola *Cantare Cordis* z Domecka, dyr. Teresa Ramola;
- 25) Chór Diecezjalnego Instytutu Muzyki Kościelnej w Opolu, dyr. Bernadeta Malik;
- 26) Chór Diecezjalnego Studium Organistowskiego w Sandomierzu.

W pielgrzymce uczestniczyli ponadto pojedynczy członkowie kościelnych zespołów śpiewaczych — w sumie ok. 900 muzyków kościelnych z całej Polski.

O. Nikodem Kilnar OSPPE
Krajowy Duszpasterz Muzyków Kościelnych

Recenzje i omówienia nadesłanych książek

LITURGIKA

STEFAN HEID (red.), *Operation am lebenden Objekt. Roms Liturgiereformen von Trient bis zum Vaticanum II*, Berlin – Brandenburg: Bebra-Wissenschaft Verlag 2014, ss. 392, ISBN 978-3-95410-032-3.

Na rynku księgarskim dostępne są liczne studia i opracowania, które powstały w związku z pięćdziesiątą rocznicą Soboru Watykańskiego II. Półwiecze jest dobrą okazją nie tylko do przypomnienia tego ważnego dla życia Kościoła wydarzenia, ale także do krytycznej refleksji nad stanem recepcji jego postanowień i wpływu

na kształt współczesnego życia religijnego. Liczne badania dotyczą kształtu reformy liturgii, i to nie tylko z racji tego, że został jej poświęcony pierwszy ważny dokument soborowy, ale także dlatego, że to w niej skupia się jak w soczewce wiara i życie Kościoła.

Oryginalnym wkładem opracowania *Operation am lebenden Objekt*, wydanego pod redakcją Stefana Heida, które stanowi pokłosie konferencji naukowej, zorganizowanej w dniach 14–18 XII 2012 r. przez rzymski instytut *Görres Gesellschaft* w kolegium przy *Campo Santo Teutonico* w Watykanie, jest ukazanie dokonania w zakresie liturgii ostatniego soboru w porównaniu z reformami Soboru Trydenckiego (1545–1563), który odbył się 450 lat temu. Porównanie, które prezentuje podobieństwa i różnice w podejściu obu soborów do liturgii, podkreśla, że reformy Soboru Watykańskiego II nie stanowią zerwania z tradycją i nie są przewrotem kopernikańskim, ale nawiązują do reform Soboru Trydenckiego i mogą być właściwie rozumiane jedynie w powiązaniu z nimi. Pomimo iż poszczególne teksty ukazują istotne różnice w rozumieniu reformy liturgii, która na Soborze Trydenckim miała na celu uporządkowanie, a na Soborze Watykańskim II uproszczenie i zrozumienie dotychczasowych postaw i form liturgicznych, to jednocześnie wskazują na hermeneutykę kontynuacji jako ich właściwy klucz interpretacyjny.

Autorami poszczególnych artykułów są przedstawiciele różnych dyscyplin (historia Kościoła, historia sztuki, historia muzyki, nauki o liturgii, teologia dogmatyczna, teologia fundamentalna), pochodzący z różnych ośrodków naukowych Europy, głównie z obszaru języka niemieckiego (Getynga, Ratzbona, Wiedeń, Lugano, Bamberg, Augsburg, Rzym, Fryburg Bryzgowijski, Fryburg, Londyn, Bregencja, Tulon), którzy omawiają podstawowe elementy reformy liturgii obydwu soborów i w ten sposób uwzględniają złożoność, ciągłość i całościowość liturgii Kościoła katolickiego, a jej reformy przedstawiają jako operację na żywym organizmie.

Całość problematyki dotyczącej reformy liturgii dwóch soborów została zaprezentowana w czterech rozdziałach. Pierwszy z nich dotyczy podstaw teologicznych soborowych reform liturgii rozumianej jako źródło i szczyt życia chrześcijańskiego. Tekst kard. Kurta Kocha, przewodniczącego Papieskiej Rady Popierania Jedności Chrześcijań, omawia rzymskie reformy liturgiczne z perspektywy ekumenicznej i uzasadnia, że nie chodzi w nich o zwykłe zmiany rytuałów, ale o niezbędne dla nich podstawy teologiczne i rozumienie Kościoła, i jako takie posiadają implikacje ekumeniczne. Profesor teologii fundamentalnej z Augsburga, Peter Hofman, uzasadnia tezę, że liturgia nie jest zwykłym ornamentem, ale miejscem teologicznym zarówno w jej ujęciu diachronicznym (J. A. Jungmann) i synchronicznym (J. Brinktrine), jak i podkreśla charakter liturgii jako boskie misterium oraz wskazuje na związek liturgii z teologią systematyczną, a nie tylko z nauką o liturgii, ale także na jej podstawę, którą jest wewnętrzna jedność wiary i doświadczenia. Zmianę paradygmatu w rozumieniu liturgii z *actio* na *celebratio* omawia tekst Johanna Nebela z Bregen-

cji, który wskazuje, że jej naczelnym punktem odniesienia jest żywy Bóg, będący w centrum zbawczego misterium Chrystusa.

Artykuły składające się na drugi rozdział publikacji dotyczą reform i dziedzictwa Soboru Trydenckiego, zwłaszcza w odniesieniu do sztuki w okresie baroku oraz liturgicznych wyobrażeń reform w okresie oświecenia i józefinizmu. Historyk sztuki z Uniwersytetu *Santa Croce* w Rzymie, Ralf van Bühren, ukazuje wpływ pastoralnych koncepcji Soboru Trydenckiego na rozwój architektury kościelnej i uzasadnia tezę, że wiele elementów barokowego budownictwa kościelnego służyło aktywnemu uczestnictwu wiernych w nabożeństwach (*partipatio actiosa*), a często krytykowaną teatralność tego stylu budownictwa kościelnego prezentuje jako wyraz zapoczątkowania dowartościowania roli świeckich w liturgii. Z kolei historyk sztuki z Bambergu, Christian Hecht, omawia różnicę w podejściu obu soborów do kościelnej sztuki malarskiej. Podczas kiedy Sobór Trydencki pozytywnie odniósł się do tradycji kultu obrazów, konstytucja o liturgii Soboru Watykańskiego II *Sacro-sanctum concilium* nie zawiera spójnej nauki na ten temat, jej stanowisko jest raczej ambiwalentne, co jest związane z antybarokowymi nurtami w XIX w. i wyraża się w postulatcie „szlachetnej prostoty” (KL 34). W okresie posoborowym doprowadziło to do usuwania z kościołów tradycyjnej sztuki sakralnej. Problematykę muzyki w liturgii z perspektywy obu soborów omawia tekst historyka z Uniwersytetu w Getyndze, Jörga Böllinga, który uzasadnia, że zarówno Sobór Trydencki, jak i Sobór Watykański II, nie zostały zwołane z zamiarem przewyciężenia dekadencji, ale nawiązywały do idei reform, które występowały w ramach różnorodnych nurtów katolickiego życia kościelnego, również w obszarze muzyki kościelnej. Autor zauważył, że po Soborze Watykańskim II występuje tendencja do powrotu do średniowiecznego zwyczaju stosowania śpiewów popularnych i ludowych, które w postaci piosenek i muzyki popularnej są obecne w liturgii zamiast postulowanej przez sobór muzyki gregoriańskiej i śpiewu psalmów, co wyciszyło łaciński śpiew sakralny. Artykuł historyka Kościoła z Fryburga, Harma Kluetinga, ukazuje reformę liturgii Soboru Watykańskiego II i jej posoborową recepcję jako niemożliwą do zrozumienia bez antybarokowego afektu inteligencji katolickiej, który w obszarze języka niemieckiego jest związany z tzw. oświeceniem katolickim i józefinizmem. Ruch intelektualistów był próbą obrony Kościoła katolickiego i wiary katolickiej przed wpływami oświecenia i jego przewyciężenia za pomocą metod oświecenia. Klueing omawia podejmowane w Niemczech i Austrii próby dopasowania formy i treści liturgii do celów oświeceniowych, a także dążenia do ograniczenia pobożności barokowej, której pompatyczności przeciwstawiano ideał prostoty, język popularny oraz udział wiernych w liturgii na wzór pierwotnego Kościoła.

Dynamika reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, zwłaszcza zaś jej głównych zasad, jest przedmiotem rozdziału trzeciego publikacji. Tekst Predraga Bukovca z Wiednia dotyczy bezpośredniej historii ostatniej soborowej reformy li-

turgii, której geneza sięga początku XX w., kiedy papież Pius X zainicjował reformę rubryk w księgach liturgicznych i uproszczenie sposobu sprawowania liturgii. Kontynuacją tej idei była reforma podjęta przez papieża Jana XXIII, czego wyrazem stało się motu proprio *Rubricarum instructum* (1960), którego publikacja poprzedziła rozpoczęcie Soboru Watykańskiego II, która zawiera pryncypia obecne w dokumencie soborowym *Sacrosanctum concilium*. Wniosek, jaki wysuwa Bukovec, dotyczy zmiany rozumienia liturgii, w której rubryki nie mają w pierwszym rzędzie służyć prawnemu ujęciu liturgii, ale wspierać cele i idee liturgiczno-pastoralne. Z kolei fundamentalne zasady reformy liturgii według *Sacrosanctum concilium* omawia tekst Alcuina Reida OSB z Tulonu. Nawiązując do tego dokumentu, autor omawia dwa nierozdzielnie ze sobą związane pryncypia reformy liturgii, do których zalicza formację liturgiczną oraz aktywny udział w liturgii (*participatio actuosa*). Zamierzeniem ostatniego soboru nie była liturgia charakteryzująca się prostotą i aktywnością, ale liturgia, która otwiera wierzących na głębię mistagogiczną, w której aktywny udział wiernych domaga się formacji liturgicznej. Uwe Michael Lang z *Heythrop College* w Londynie porusza problem języka łacińskiego w liturgii, który także po chrystianizacji ludów germańskich w IV w. pozostał językiem liturgii, a Sobór Watykański II domagał się pogłębionej formacji liturgicznej i jedynie w ograniczonym wymiarze dopuścił użycie języków narodowych w liturgii. Współcześnie okazuje się, że także stosowane w liturgii języki narodowe nie zawsze są zrozumiałe i domagają się, podobnie jak liturgia po łacinie, mistagogicznego wyjaśnienia. Tekst Hansa-Jürgena Feulnera, profesora nauk o liturgii i sakramentologii Uniwersytetu w Wiedniu, dotyczy problematyki jedności liturgii w różnorodności jej rytów i form, zwłaszcza zaś posoborowego zjawiska katolickiej reformy liturgii anglikańskiej. Ustanowienie przez Benedykta XVI, listem apostolskim *Anglicanorum Coetibus* z 2009 r., ordynariatów personalnych dla byłych anglikanów przy aprobacie ich własnej liturgii, wywodzącej się z tradycji anglikańskiej, jest realizacją postulatu Soboru Watykańskiego II, który domagał się większej otwartości wobec specyfiki regionalnej w liturgii, pod warunkiem zachowania jedności rytu rzymskiego (KL 38). W pewnej mierze był to także postulat Soboru Trydenckiego. W przypadku *Divine Worship* nie chodzi o nowy ryt katolicko-anglikański, ale o anglikańską formę specjalną rytu rzymskiego.

Ostatnia część książki *Operation am lebenden Objekt* krytycznie omawia przykładowe elementy reformy liturgicznej, jaka dokonała się po Soborze Watykańskim II. Tekst Haralda Buchingera, profesora nauk o liturgii z Uniwersytetu w Ratzbonie, zawiera historyczny przegląd głównych nurtów reformy liturgii Wigilii Paschalnej w Kościele Zachodnim i ukazuje główne wpływy na jej kształt. Autor podkreśla, że do różnych reform tej centralnej dla liturgii uroczystości trudno jest odnosić stwierdzenie „norma Ojców”. Buchinger ukazuje także pozytywne i problematyczne aspekty posoborowej reformy rzymskiej liturgii Wigilii Paschalnej oraz konstatuje, że jej historia wykazuje wyraźne uwarunkowanie od okoliczności czasu,

a przez to charakter relatywny. Wiąże się to z przekonaniem, że liturgia składa się zarówno z elementów zastanych, jak i tych, które stale na nowo ją kształtują. Helmut Hoping, profesor dogmatyki i nauk o liturgii Uniwersytetu we Fryburgu Bryzgowijskim, analizuje w swoim tekście historię elementów wstępnych liturgii Mszy św. (znak krzyża, pozdrowienie, *Confiteor*, *Kyrie*, *Gloria*), które zastąpiły wcześniejszy *Introitus* i modlitwę u stopni ołtarza. Autor ukazał biblijny charakter tych wstępnych elementów liturgii Eucharystii rytu przedsoborowego i postawił krytyczne pytania dotyczące tego, czy ich zastąpienie wprowadzeniem o charakterze pastoralnym i pieśniami odpowiada podkreśleniu przez Sobór Watykański II znaczenia Pisma Świętego, a także tego, czy to dość radykalne skrócenie obrzędów wstępnych można nazwać rozwojem organicznym i uproszczeniem rytów przy wiernym zachowaniu ich substancji. *Offertorium* to kolejny element liturgii Mszy św., który w rozwoju historycznym, a także jako wezwanie dla reformy liturgii omawia artykuł Manfreda Haukego, profesora dogmatyki Wydziału Teologicznego w Lugano. Podobnie jak modlitwa u stopni ołtarza, także przygotowanie darów ofiarnych doświadczyło znacznego przekształcenia w ramach reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II. Kształt tego elementu liturgii, na który składają się: procesja wokół ołtarza, kolekta, przygotowanie darów ofiarnych, złożenie darów na ołtarzu, modlitwy i pieśni towarzyszące oraz modlitwa nad darami, związany jest z rozumieniem liturgii jako takiej, ale także z teologicznym znaczeniem roli kapłana, wiernych świeckich i osoby Jezusa Chrystusa. Zdaniem Haukego reforma *offertorium* przeprowadzona po Soborze Watykańskim II rozwiązała niektóre problemy, ale przyczyniła się także do powstania nowych. Ostatni tekst publikacji dotyczy naukowych hipotez centralnego dla liturgii miejsca, jakim jest ołtarz. Stefan Heid, profesor historii liturgii i hagiografii w Papieskim Instytucie Archeologii Chrześcijańskiej w Rzymie, ukazuje złożoność racji zastosowania tzw. ołtarza posoborowego, związanego z celebracją Eucharystii twarzą do ludu. Rozwiązanie to stało się symbolem reformy liturgicznej. Heid wykazuje, że idea tego ołtarza opiera się na niepewnych wynikach badań patrystycznych i archeologicznych oraz przekonaniu, że w pierwszych wiekach chrześcijaństwo gromadziło się na uczcie wokół stołu. Na początku XX w. pisał o tym Franz Wieland i bezkrytycznie zostało to uznane za oczywistość.

Sformułowania tytułów niektórych artykułów prezentowanej publikacji, a także ich zawartości treściowe mogą sprawiać wrażenie, że książkę pod redakcją S. Heida należy zaliczyć do literatury podnoszącej postulaty zreformowania reformy liturgicznej, polegającej na powrocie do niektórych pryncypiów, przekonań i form, które były aktualne w Kościele katolickim przed Soborem Watykańskim II. W istocie jednak, biorąc do ręki *Operation am lebenden Objekt*, czytelnik sięga po cenne opracowanie, które krytycznie ukazuje teologiczne i historyczne aspekty reform liturgicznych, jakie dokonały się za sprawą dwóch soborów powszechnych: Trydenckiego i Watykańskiego II. Zostały one przedstawione nie odrębnie, ale jako kontynuacja, i nie w perspektywie hermeneutyki zerwania, ale w perspektywie hermeneutyki

kontynuacji. Potwierdzeniem tego, że taki punkt widzenia jest słuszny, są różne elementy postaw i form przeżywania i sprawowania liturgii z przeszłości, które zachowały się w różnych Kościołach lokalnych i są praktykowane w wielu parafiach, niezależnie od tego, że od czasu ostatniej reformy liturgicznej minęło pół wieku. W książce czytelnik znajdzie sporo nowych informacji na temat szerokiego kontekstu dokonywanych reform liturgicznych, ale także teologiczne wyjaśnienie postaw i form liturgicznych, jak chociażby centralnego miejsca tabernakulum, znaczenia ołtarza czy języka łacińskiego i śpiewu liturgicznego. Skoro liturgia jest szczególnym wyrazem wiary i życia Kościoła, to każda jej reforma musi mieć na uwadze, że stanowi operację na żywym organizmie, a jej treści i forma muszą stale podlegać procesowi rozwoju, przy jednoczesnym uznaniu i zachowaniu bogactwa dziedzictwa przeszłości.

Na uznanie zasługuje strona formalna opracowania. Wszystkie teksty zostały napisane jasnym i zrozumiałym językiem w oparciu o rozbudowany aparat naukowy w postaci licznych i dobrze sporządzonych przypisów, zawierających odnośniki do bogatej literatury źródłowej. Mankamentem jest fakt, że niektóre teksty nie posiadają podsumowań syntetycznie przedstawiających podstawowe wnioski, a te, które je posiadają, są zbyt obszerne. O podstawowych tezach i myśli przewodniej poszczególnych tekstów czytelnik dowiaduje się z krótkich wprowadzeń do poszczególnych artykułów, sporządzonych przed redaktora opracowania. Orientację w obszernym materiale na temat reform liturgicznych ułatwiają indeksy: osobowy i rzeczowy, a zamieszczony w aneksie wykaz pomaga w zapoznaniu się z sylwetkami autorów.

Książka S. Heida wpisuje się do obszernego zbioru publikacji na temat reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, a spektrum jej spojrzenia na tę kwestię wykracza poza dokonania ostatniego soboru i tego, co nastąpiło po nim, ale poszerza je o Sobór Trydencki, a także o tło historyczne sięgające początków chrześcijaństwa. Racje te sprawiają, że podejmując badania i studia dotyczące reform liturgicznych, warto sięgnąć do publikacji *Operation am lebenden Objekt*.

Ks. Konrad Glombik

BERNARD COOKE, *Sakramenty. Między ołtarzem a codziennością*, tł. Zbigniew Kasprzyk, Kraków: WAM 2013, 344 s., ISBN 978-83-7767-191-7.

Przedmiotem pracy są sygnalizowane w tytule sakramenty Kościoła, a konkretnie: rozpowszechnienie teologicznej o nich wiedzy. Celem autora jest ukazanie „sakramentu” jako rzeczywistości o wiele bogatszej od formalnego aktu religijnego czy obrzędu liturgicznego, a przez to doprowadzenie do głębszego zrozumienia obrzędów. Ponadto czytelnik, zgłębiając kolejno podejmowane kwestie, ma szansę odkryć sakramentalny wymiar codziennego życia. „Sakrament” bowiem to rzeczywistość dotycząca wszystkiego, co ludzkie, bez której nie można zrozumieć istoty bycia chrześcijaninem.